

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

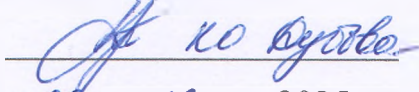
Факультет морського права

Кафедра морського та господарського права

УДК: 351.86:342

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

« 09 » 12 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеню вищої освіти «магістр»

на тему:

**«ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА СЕКТОРОМ
БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ»**

Виконав: студент 6 курсу, групи 6511м

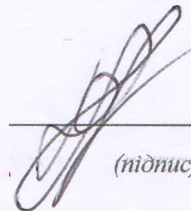

Голодницький Д. О.

(підпис)

Керівник роботи: доцентка кафедри
морського та господарського права,

кандидатка юридичних наук

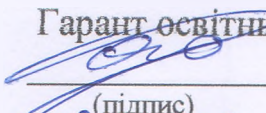
Ломжець Ю. В.

(підпис)

Миколів - 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права

Кафедра морського та господарського права
Спеціальність 81 Право
Освітня програма «Право»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Гарант освітньої програми

(підпис)
« 09 » « 12 » 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студентта Голодницького Дмитра Олександровича,

1. Тема роботи: «Демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони: правові засади реалізації»

Керівник роботи доцент кафедри Морського та господарського права,
кандидат політичних наук, доцент Ломжець Юлія Вікторівна

Затверджені наказом ректора № 1155-уч від «30» вересня 2025 року

2. Термін подання роботи: 08.12.2025 року

3. Вихідні дані по роботі: монографічні видання, наукові статті, аналітичні матеріали вітчизняних науковців та практиків, Інтернет-ресурси, наукова та навчально-методична література, законодавчі й нормативні акти України, що регламентують демократичного контролю над сектором безпеки і оборони

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів)

1. Теоретико-правові засади демократичного цивільного контролю

2. Правові основи демократичного цивільного контролю в Україні

3. Практична реалізація та проблеми демократичного цивільного

контролю в Україні

5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація PowerPoint

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	Завдання прийняв
—	Сторонні консультанти до підготовки розділів роботи не залучалися	—	—

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

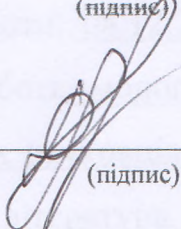
№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми роботи	До 10.09.2025	Виконано
2.	Визначення мети, завдань, об'єкта та предмету дослідження	До 20.09.2025	Виконано
3.	Складання плану роботи, опрацювання джерел	До 10.10.2025	Виконано
4.	Виконання роботи	До 25.11.2025	Виконано
5.	Підготовка до захисту	До 08.12.2025	Виконано
6.	Захист роботи	23.12.2025	Виконано

Студент

(підпис)

Голодницький Д.О.
(ПІБ)

Керівник роботи

(підпис)

Ломжець Ю.В.
(ПІБ)

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	6
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ.....	11
1.1. Концептуальні основи демократичного цивільного контролю: дефініції, ознаки та нормативна природа.....	11
1.2. Інституційна структура цивільного контролю в демократичній державі.....	20
1.3. Міжнародно-правові стандарти демократичного контролю над сектором безпеки і оборони.....	25
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....	32
2.1. Конституційно-правові засади реалізації цивільного контролю.....	32
2.2. Законодавче регулювання демократичного цивільного контролю в секторі безпеки і оборони.....	35
2.3. Організаційно-правовий механізм здійснення цивільного контролю: компетенції органів державної влади та участь громадянського суспільства.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....	44
3.1. Практика впровадження демократичного цивільного контролю: порівняльний аналіз мирного часу та періоду воєнного стану.....	44
3.2. Інституційні та нормативні виклики ефективності цивільного контролю.....	48

3.3. Перспективи вдосконалення системи демократичного цивільного контролю.....	52
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

АНОТАЦІЯ

Голодницький Д. О. Демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони: правові засади реалізації – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Випускна кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному дослідженню теоретико-правових та нормативних засад демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони, а також особливостей його реалізації в Україні в умовах мирного часу та воєнного стану. У процесі дослідження здійснено аналіз наукових підходів до розуміння сутності демократичного цивільного контролю, його ознак, принципів та нормативної природи.

У першому розділі «Теоретико-правові засади демократичного цивільного контролю» розкрито концептуальні основи цивільного контролю, інституційну структуру відповідних механізмів у демократичних державах, а також здійснено критичний аналіз міжнародно-правових стандартів у сфері контролю над сектором безпеки і оборони з урахуванням їх релевантності для України. У другому розділі «Правові основи демократичного цивільного контролю в Україні» досліджено конституційно-правові та законодавчі механізми реалізації цивільного контролю, проаналізовано повноваження органів державної влади, а також оцінено рівень імплементації стандартів НАТО у національне законодавство, зокрема в частині цивільного керівництва, парламентського нагляду та контролю за діяльністю силових структур.

У третьому розділі «Практична реалізація та проблеми демократичного цивільного контролю в Україні» здійснено порівняльний аналіз практики цивільного контролю у мирний час та в період воєнного стану, розглянуто конкретні кейси парламентського, судового та громадського контролю у 2022–2025 роках, а також визначено інституційні й нормативні виклики ефективності

контролю. Окрему увагу приділено формулюванню практичних пропозицій щодо вдосконалення системи демократичного цивільного контролю з урахуванням умов збройної агресії.

У висновках акцентовано увагу на необхідності подальшого розвитку правових і організаційних механізмів цивільного контролю, посилення парламентського та громадського нагляду, а також удосконалення національного законодавства відповідно до євроатлантичних стандартів.

Ключові слова: демократичний цивільний контроль, сектор безпеки і оборони, цивільно-військові відносини, парламентський контроль, воєнний стан, міжнародні стандарти, НАТО, правове регулювання.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ — Верховна Рада України

КМУ — Кабінет Міністрів України

ЗСУ — Збройні Сили України

РНБО — Рада національної безпеки і оборони України

СБУ — Служба безпеки України

НПУ — Національна поліція України

КСУ — Конституційний Суд України

ГО — громадські організації

НУО — неурядові організації

ОБСЄ — Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ЄС — Європейський Союз

НАТО — Організація Північноатлантичного договору

ООН — Організація Об'єднаних Націй

РЄ — Рада Європи

DCAF — Женевський центр демократичного контролю над збройними силами

ODIHR — Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ

BI (Building Integrity) — Програма НАТО з підвищення доброчесності в секторі безпеки і оборони

NDPP — Процес оборонного планування НАТО

SSG — Governance сектору безпеки (Security Sector Governance)

ІПСО — інформаційно-психологічні операції

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони є невід'ємною складовою функціонування сучасної правової та демократичної держави. Умови глибокої трансформації безпекового середовища, спричинені зовнішньою збройною агресією проти України, суттєвим реформуванням сектору безпеки, євроінтеграційними процесами та зобов'язаннями, що впливають із курсу на набуття членства в ЄС і НАТО, актуалізували необхідність переосмислення й удосконалення механізмів цивільного контролю. Зростання ролі силових структур, розширення їхніх повноважень у період воєнного стану та наявність ризику концентрації влади всередині силових інституцій потребують створення дієвої системи стримувань і противаг. Саме демократичний цивільний контроль виступає інструментом, який гарантує підзвітність, прозорість, законність та легітимність діяльності сектору безпеки і оборони, захищаючи суспільство й державу від потенційних зловживань і забезпечуючи функціонування сектору безпеки відповідно до принципів верховенства права.

Мета дослідження: метою магістерського дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз демократичного цивільного контролю в Україні, оцінка його нормативних підстав та інституційних механізмів, а також визначення напрямів удосконалення в умовах сучасних безпекових викликів.

Для досягнення поставленої мети у роботі вирішуються такі завдання:

- проаналізувати правову природу демократичного цивільного контролю, його концептуальні засади та ключові ознаки;
- дослідити інституційну структуру цивільного контролю в демократичних державах і виокремити її універсальні елементи;
- розглянути міжнародно-правові стандарти у сфері контролю над сектором безпеки і оборони та оцінити ступінь їх імплементації в Україні;

- охарактеризувати правові основи й нормативно-правове забезпечення цивільного контролю в Україні;
- визначити проблеми реалізації контролю в умовах воєнного стану та окреслити перспективи розвитку національної моделі.

Об'єкт дослідження: суспільні відносини у сфері забезпечення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Предмет дослідження: норми національного та міжнародного права, інституційні механізми, моделі та форми реалізації демократичного цивільного контролю.

Методи дослідження: тема дослідження має міждисциплінарний характер, що потребує комплексного підходу та використання різноманітних наукових методів. У роботі застосовано формально-юридичний метод для аналізу законодавства; порівняльно-правовий — для зіставлення національної моделі з міжнародними стандартами; історико-правовий — для простеження еволюції підходів до контролю; системний та інституційний методи — для дослідження структури та функціонування органів контролю.

Апробація результатів дослідження: основні положення та висновки магістерської роботи були представлені на наукових конференціях, круглих столах і тематичних дискусійних платформах, присвячених реформуванню сектору національної безпеки та адміністративно-правовим аспектам діяльності силових органів.

Стан наукової розробленості теми: феномен демократичного цивільного контролю активно досліджується у працях вітчизняних та зарубіжних учених. До класичних зарубіжних авторів належать С. Гантінгтон, М. Яновіц, Т. Бруно, Г. Борн, І. Лі, які заклали теоретичні основи взаємодії між цивільною владою та військовими структурами. Серед українських дослідників значний внесок зробили В. Ліпкан, О. Бодрук, М. Требін, В. Плішкін, Л. Шипілова та інші. Попри широкий спектр наукових напрацювань, низка питань, зокрема контроль над розвідувальними органами, баланс повноважень між цивільними

та військовими структурами у кризових ситуаціях, а також вплив воєнного стану на механізми підзвітності, залишаються недостатньо дослідженими. Це обумовлює потребу в подальшому аналізі та систематизації теоретичних і практичних аспектів цивільного контролю в Україні.

Наукова новизна: отриманих результатів полягає у виробленні авторського підходу до оцінки ефективності демократичного цивільного контролю в умовах поєднання мирного часу та воєнного стану. У роботі вперше систематизовано ключові інституційні та нормативні виклики цивільного контролю в Україні з урахуванням реальних обмежень воєнного часу та вимог стандартів НАТО. Запропоновано типологію проблем реалізації цивільного контролю, що дозволяє відмежувати формальне нормативне запровадження механізмів контролю від їх фактичного функціонування на практиці.

Практичне значення новизни полягає в тому, що сформульовані висновки та пропозиції можуть бути використані для вдосконалення законодавства у сфері національної безпеки, зокрема в частині парламентського контролю, нагляду за розвідувальним сектором та інституціоналізації участі громадянського суспільства. Запропоновані підходи можуть слугувати основою для коригування підзаконних актів, практик парламентських комітетів і програм імплементації стандартів НАТО, а також для підвищення практичної дієвості цивільного контролю в умовах тривалих безпекових викликів.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані в законотворчій діяльності, при розробці політик та реформ сектору безпеки, у практичній роботі органів державної влади, а також у навчальному процесі під час викладання дисциплін, пов'язаних із національною безпекою, адміністративним та конституційним правом.

Структура і обсяг дослідження: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків та списку

використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок, список використаних джерел налічує 36 позицій.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1.1. Концептуальні основи демократичного цивільного контролю: дефініції, ознаки та нормативна природа

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони є одним із ключових інститутів сучасної демократичної держави. Він покликаний забезпечити підзвітність силових структур суспільству, запобігти надмірній концентрації влади у військових або правоохоронних органів та гарантувати, що їхня діяльність здійснюється виключно в межах права. У теоретико-правовому вимірі цей інститут поєднує конституційні принципи, політичні механізми, юридичні процедури та соціальні форми участі громадян, створюючи багаторівневу систему контролю, характерну для демократичної моделі публічної влади.

Базовим теоретичним підґрунтям цивільного контролю є принцип верховенства цивільної влади над військовою, що сформувався в європейській правовій традиції і широко підтримується в західній доктрині державного управління. У класичних працях С. Гантінгтона та М. Яновіца підкреслюється, що ефективний контроль можливий лише за умови чіткого розмежування цивільних і військових функцій: стратегічне керівництво та формування політики здійснюють цивільні інституції, а військові відповідають за професійне виконання оборонних завдань [22; 23]. Такий поділ не лише запобігає політизації армії, але й забезпечує сталість демократичної системи.

У сучасній науковій думці цивільний контроль трактується як комплексний правовий механізм, що охоплює різні рівні підзвітності: парламентський, урядовий, судовий, фінансовий і громадський. Його нормативний зміст базується на ідеї, що силові структури, незважаючи на свою специфічну роль, є частиною державного апарату і діють виключно в межах

закону. Це відповідає концепції «демократичного керування сектором безпеки», розробленої міжнародними інституціями, такими як ОБСЄ, НАТО та DCAF, де контроль розглядається як передумова ефективності та легітимності силових інституцій [16; 21].

Важливою теоретичною ознакою цивільного контролю є його інституційний плюралізм, тобто залучення до процесу нагляду різних суб'єктів — парламенту, уряду, судів, спеціалізованих органів аудиту, омбудсмана, медіа та громадських організацій. Саме розосередженість контрольних повноважень мінімізує ризики зловживань і створює багатоканальну систему стримувань та противаг. Такий підхід відображено й у міжнародних стандартах, зокрема в Кодексі поведінки щодо політико-військових аспектів безпеки ОБСЄ, який наголошує на обмеженні військової автономії та обов'язковій підзвітності силових структур суспільству [13].

У правовій науці підкреслюється також значення прозорості та відкритості, які мають забезпечувати доступ громадськості до інформації про діяльність сектору безпеки. Це не означає розкриття державної таємниці, але передбачає оприлюднення стратегічних документів, бюджетної інформації, звітів, державних програм, що формує суспільну довіру до силових інституцій і дозволяє громадянам здійснювати зовнішній нагляд. Прозорість є тим чинником, який поєднує правові механізми з демократичними цінностями, роблячи контроль не лише юридичним, але і соціальним інститутом.

Окреме місце у теорії цивільного контролю займає його правова природа, що полягає у встановленні законом чітких правил діяльності військових і правоохоронних органів, визначенні підстав застосування сили, процедур прийняття рішень і систем внутрішнього контролю. У цьому контексті норми національного та міжнародного права — від конституційних положень до міжнародних договорів — формують межі, у яких функціонує сектор безпеки, і водночас гарантують захист прав людини.

Таким чином, теоретико-правові засади демократичного цивільного контролю становлять комплекс принципів і ідей, що визначають демократичний баланс між ефективністю силових структур та їх підзвітністю суспільству. Вони формують концептуальний фундамент, на якому будується нормативне регулювання, інституційні механізми та практична реалізація контролю в сучасних державах.

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони посідає центральне місце в архітектурі демократичної держави. У демократичних парламентарних і президентсько-парламентарних моделях саме цивільна влада визначає стратегію національної безпеки, а військові структури виконують її відповідно до правового порядку та принципу підзвітності [22; 25].

У науковій літературі поняття «демократичний цивільний контроль» трактується по-різному, але в усіх підходах проглядається спільний зміст: забезпечення підпорядкування військової сили демократично обраним цивільним інститутам і механізмам, які репрезентують народний суверенітет.

У широкому розумінні демократичний цивільний контроль — це діяльність державних і суспільних інституцій, спрямована на регулювання, нагляд і обмеження діяльності органів сектору безпеки для запобігання узурпації влади та захисту демократичного ладу.

У вузькому розумінні — це система юридично закріплених процедур, за допомогою яких цивільні органи влади (парламент, уряд, президент) контролюють використання збройних сил, спецслужб і правоохоронних органів.

Класичні теоретичні підходи С. Гантінгтона і М. Яновіца значною мірою визначили сучасне розуміння цивільно-військових взаємовідносин. Хантінгтон виділяв «об'єктивний контроль», що передбачає чітке розмежування політичних і військових функцій та максимальну професіоналізацію військових, а отже, їхню аполітичність [22]. Яновіц,

навпаки, наголошував на соціальній інтеграції військових і їх включенні у демократичну структуру суспільства [23]. Ці два підходи утворили основу сучасних моделей цивільного контролю в Європі та Північній Америці.

Узагальнюючи класичні теорії цивільно-військових відносин, слід зазначити, що модель «об'єктивного контролю» С. Гантінгтона та концепція «інтегрованого контролю» М. Яновіца по-різному відповідають викликам, з якими стикаються сучасні демократичні держави. Гантінгтонівський підхід, заснований на максимальній професіоналізації військових і їх відмежуванні від політичного процесу, демонструє високу ефективність у стабільних демократіях із розвиненими інститутами та низьким рівнем політичної турбулентності. Водночас цей підхід передбачає наявність сильної, інституційно спроможної цивільної влади, здатної здійснювати стратегічне керівництво без надмірної залежності від військових експертів.

Для України, яка перебуває у стані тривалої збройної агресії та одночасної трансформації політичних і правових інститутів, більш релевантною видається модель, запропонована М. Яновіцем. Його підхід, що передбачає інтеграцію військових у демократичну структуру суспільства та постійну взаємодію між цивільними й військовими інститутами, краще відповідає умовам гібридної війни та мобілізаційної держави. В українському контексті жорстке відмежування військових від політичних процесів не завжди є можливим або доцільним, тоді як контроль через багаторівневу підзвітність, парламентський і суспільний нагляд, а також цивільне стратегічне керівництво дозволяє поєднати ефективність оборони з дотриманням демократичних принципів. Саме така комбінована модель цивільного контролю, з елементами обох теорій, але з домінуванням яновіцівської логіки, видається найбільш адекватною для сучасної України.

У сучасній доктрині демократичний цивільний контроль розглядається як багаторівневий інститут, що охоплює п'ять взаємопов'язаних компонентів:

1. правове обмеження військової влади;
2. верховенство цивільної влади;
3. парламентський контроль і бюджетний нагляд;
4. судовий та інституційний контроль;
5. громадський контроль (медіа, аналітичні центри, НУО).

Такий підхід відповідає міжнародним стандартам ОБСЄ, НАТО та Ради Європи щодо демократичного управління сектором безпеки [13; 16].

Хоча зміст контролю може варіюватися залежно від політичної системи та історичного контексту, у міжнародній практиці виділяється низка усталених ознак, що характеризують демократичний характер контролю.

1) Верховенство цивільної влади над військовою

Ця ознака передбачає, що стратегічні рішення приймаються цивільними органами — парламентом, урядом і президентом. Військові органи не можуть формувати самостійну політичну волю, а їхня діяльність має виключно службовий характер. Це один з базових принципів ОБСЄ та НАТО і ключова гарантія запобігання «політизації» військової сили [13].

2) Прозорість діяльності сектору безпеки

Прозорість включає відкритість оборонного бюджету, можливість зовнішнього аудиту, публічність стратегії національної безпеки, доступність інформації про структуру та повноваження силових органів. Прозорість є основою для формування довіри між суспільством і сектором безпеки та водночас — умовою ефективного суспільного контролю.

3) Підзвітність силових структур

Підзвітність полягає у регулярному поданні звітів парламенту, урядовим інституціям та суспільству. Підзвітність охоплює:

бюджетні витрати;

результати службової діяльності;

дотримання законності та прав людини;

ефективність реформ.

Це ключова ознака демократичної моделі, оскільки дозволяє запобігати зловживанням і перевищенню повноважень [25].

4) Інституційний плюралізм у контролі

На відміну від автократичних систем, де контроль або відсутній, або зосереджений у руках вузького кола осіб, демократичний контроль передбачає множинність суб'єктів: парламент, уряд, суди, інституції аудиту, омбудсман, громадські організації, експертні спільноти, медіа. Саме багаторівневність створює бар'єри для концентрації влади у секторі безпеки.

5) Правова регламентація та відповідність міжнародним стандартам

Сектор безпеки зобов'язаний діяти виключно в межах правового поля, що включає Конституцію, профільні закони, міжнародні зобов'язання України та стандарти міжнародних організацій. Правова регламентація запобігає свавільності й забезпечує передбачуваність функціонування сектору [16].

6) Гарантії дотримання прав людини

Це один з найважливіших критеріїв демократичності. Контроль повинен забезпечувати, що діяльність військових і правоохоронних органів повністю відповідає принципам необхідності, пропорційності та недискримінації, закріпленим у міжнародних актах (ООН, Рада Європи).

Отже, концептуальні основи демократичного цивільного контролю зводяться до того, що сектор безпеки має бути керований, обмежений і підзвітний цивільній владі та суспільству. Відокремлення військових від політичної влади, системність парламентського та судового контролю, відкритість бюджетів, участь громадянського суспільства та відповідність міжнародним стандартам — це ті принципи, що формують сучасну

демократичну модель цивільного контролю, яку Україна активно розвиває в процесі реформування свого сектору безпеки і оборони.

Нормативна природа демократичного цивільного контролю формується на перетині конституційних принципів, міжнародних стандартів та національного законодавства, що регулює діяльність сектору безпеки і оборони. У сучасній демократичній теорії цивільний контроль розглядається як правовий інститут, що забезпечує підзвітність військових та інших силових структур суспільству через механізми цивільного керівництва, судового захисту та участі громадськості. Його завдання — не лише стримування військової автономії, але й гарантування належного функціонування системи безпеки відповідно до норм права та принципів демократичного врядування [16; 22].

У міжнародній практиці нормативна природа цивільного контролю вибудовується на універсальних принципах: верховенство права, перевага цивільної влади над військовою, прозорість сектору безпеки, парламентський та суспільний нагляд, гарантії прав людини. Ці принципи закріплені в актах ОБСЄ, НАТО, Ради Європи та ООН.

Кодекс поведінки щодо політико-військових аспектів безпеки (ОБСЄ, 1994) є найвпливовішим міжнародним документом, що системно визначає зміст нормативної природи цивільного контролю. Кодекс встановлює, що військові підпорядковуються демократично обраному цивільному уряду, а діяльність силових структур має ґрунтуватися на праві, пропорційності та дотриманні прав людини [13]. Подібні підходи відображені й у документах НАТО, де цивільний контроль є передумовою вступу до Альянсу, а демократичне керівництво оборонним сектором — показником стійкості політичної системи [21].

Міжнародні стандарти ООН визначають нормативний компонент контролю через гарантії дотримання прав людини. Принципи щодо

застосування сили та вогнепальної зброї, а також кодекси етики та процедурні стандарти діяльності силових структур встановлюють правові межі втручання в особисті права громадян, що є невід'ємним елементом демократичного контролю [35].

У зарубіжній доктрині цивільний контроль трактується не лише як юридичний механізм, а й як інституційна філософія, що визначає роль військових у демократичній державі. Теоретичні моделі С. Хантінгтона («об'єктивний контроль») і М. Яновіца («інтегративна модель») визначили дві основні школи підходів до нормативної побудови контролю: або через максимальну професіоналізацію військових, або через включення їх у демократичну політичну систему [22; 23].

В Україні нормативна природа цивільного контролю формувалася поступово, у ході державотворення та безпекових реформ. Конституція закріплює принцип народного суверенітету, верховенства права та підконтрольності державних органів суспільству, формуючи конституційну основу цивільного контролю [1]. Саме Конституція визначає:

цивільне керівництво оборонною сферою,
парламентський контроль,
судовий нагляд,
обмеження повноважень військових у політичних процесах.

Національні закони конкретизують ці положення. Закон «Про національну безпеку України» (2018) вперше системно визначив структуру сектору безпеки, суб'єктів контролю та принципи цивільного керівництва. Він адаптований до стандартів НАТО й ОБСЄ, що забезпечує відповідність української моделі міжнародним підходам [3]. Так само реформи СБУ та розвідки, оцінені Венеційською комісією, ґрунтуються на вимозі забезпечення демократичних гарантій, прозорості та підзвітності [30].

Законодавство про Збройні Сили, поліцію, розвідку й інші силові структури встановлює внутрішній та зовнішній контроль, регламентує порядок призначення керівництва, механізми звітування, правила застосування сили й обмеження їх участі в політичному житті. Особливого значення набуває фінансовий контроль — Рахункова палата та інші аудитори забезпечують прозорість бюджетних витрат на оборону, що є ключовим елементом демократичної підзвітності [31].

Окремим аспектом нормативної природи є правовий режим воєнного стану. Українське законодавство передбачає, що навіть в умовах війни цивільний контроль не скасовується: парламент зберігає контрольні функції, суди — юрисдикцію щодо прав людини, а Президент та уряд діють у межах закону. Це повністю відповідає міжнародним стандартам ОБСЄ і Ради Європи, які наголошують: навіть у кризових умовах демократичні механізми контролю повинні працювати [13; 34].

У процесі роботи над темою я дедалі чіткіше усвідомлюю, що демократичний цивільний контроль — це не просто набір юридичних процедур чи чергова інституційна вимога, а насамперед певний спосіб мислення про взаємодію держави, суспільства і силових інституцій. Найважливішим для мене є те, що контроль ніколи не існує «сам по собі»; він виникає там, де є взаємна довіра, політична культура та усталене розуміння того, що головним суб'єктом влади є громадяни. Тому, коли ми говоримо про дефініції та ознаки цивільного контролю, фактично йдеться про те, якою мірою суспільство готове делегувати силовим структурам крайні форми примусу — і якою мірою воно здатне цей примус стримувати.

Одним із найважливіших висновків, які я зробив, є те, що нормативна природа контролю формується не стільки в законах, скільки у взаємодії між нормою й практикою. Депутат, який голосує за оборонний бюджет, журналіст, що запитує Міністерство оборони про контракти, громадянин, який подає інформаційний запит, — усі вони разом створюють інституціональну

«мережу», яка і є реальним цивільним контролем. Норми тут задають рамки, але зміст наповнюється діями людей. Саме тому цивільний контроль не може бути «впроваджений» однією реформою — він формується повільно, через зміну управлінських практик і поведінкових стандартів.

У межах дослідження встановлено, що демократичний цивільний контроль не може зводитися виключно до формального підпорядкування Збройних Сил цивільним посадовим особам. Його сутність полягає у багаторівневій системі підзвітності, прозорості та правових обмежень, які забезпечують функціонування сектору безпеки в інтересах суспільства, а не окремих інституцій чи груп. Автор доходить висновку, що ключовою ознакою демократичного цивільного контролю є не наявність окремих механізмів, а їх реальна здатність впливати на ухвалення рішень, бюджетну політику та відповідальність посадових осіб.

Практичне значення цього висновку полягає в тому, що для України критично важливо відійти від формально-нормативного розуміння цивільного контролю та перейти до функціонального підходу, за якого контроль оцінюється за результатами, а не за кількістю законів чи органів. В умовах війни це означає збереження контролю як інструменту легітимності, а не його згортання під приводом безпекової доцільності.

1.2. Інституційна структура цивільного контролю в демократичній державі

Інституційна структура цивільного контролю у демократичних державах є багаторівневою, поліцентричною системою, що поєднує політичні, правові, фінансові та суспільні механізми нагляду за сектором безпеки і оборони. У загальному вигляді її метою є встановлення стійкого балансу між ефективністю силових структур та їх підзвітністю суспільству. В основі такої структури лежить конституційний принцип верховенства цивільної влади та розподіл повноважень між різними органами держави, кожен із яких виконує

окремі контрольні функції, що у взаємодії формують систему стримувань і противаг [22; 25; 16].

У розвинених демократичних країнах центральним елементом контролю є парламент. Саме він визначає оборонну політику, затверджує оборонний бюджет, контролює діяльність уряду та силових міністерств, створює спеціалізовані комітети з оборони, розвідки чи національної безпеки. У країнах НАТО парламентські комітети мають широкі повноваження: від аналізу секретних документів до перевірки діяльності спецслужб. Наприклад, у США Комітет Сенату з розвідки володіє правом вимагати будь-яку інформацію від спецслужб, а у Великій Британії спеціальний Комітет з питань розвідки та безпеки (ISC) має доступ до матеріалів MI5, MI6 і GCHQ. Подібний підхід підтримується й міжнародними інституціями — зокрема, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) у Кодексі поведінки щодо політико-військових аспектів безпеки вимагає, щоб країни-члени забезпечували активний парламентський нагляд за військовими структурами [13]

Виконавча влада є другим ключовим компонентом структури контролю. В демократичних державах міністерства оборони очолюються цивільними особами, які відповідають за формування політики, стратегічне планування, розподіл ресурсів та адміністративний контроль за збройними силами. Уряди більшості країн НАТО дотримуються принципу «чіткої вертикалі»: політичне керівництво здійснює цивільний міністр, тоді як суто військове командування зосереджене в руках начальника Генерального штабу, який підпорядковується саме цивільній владі. Така модель гарантує, що вирішення стратегічних питань не залежить від військових інтересів, а підпорядковується політичним рішенням, сформованим демократичним шляхом.

Судова влада в демократичних країнах виконує функцію незалежного контролю за законністю дій силових інституцій. Судові органи оцінюють правомірність застосування сили, затримань, дій спецслужб, доступу до

персональних даних, а також захищають права військовослужбовців. У країнах ЄС практика Європейського суду з прав людини сформувала вагомий корпус стандартів щодо допустимості втручання держави в сферу безпеки, особливо у питаннях застосування сили та спецоперацій. Судова перевірка забезпечує те, що навіть у ситуаціях високої загрози силові органи не виходять за межі правового поля [34].

Поруч із традиційними гілками влади важливу роль відіграють спеціалізовані контрольні органи. У більшості демократичних держав функціонують рахункові палати або офіси генеральних аудиторів, які перевіряють використання оборонного бюджету, закупівлі техніки, контракти, ефективність управління ресурсами. У Канаді, Німеччині чи Норвегії такі інституції є незалежними від уряду та мають право оприлюднювати звіти, що зміцнює прозорість сектору оборони. У деяких країнах діють спеціалізовані омбудсмени з питань оборони, наприклад, у Німеччині — Військовий уповноважений Бундестагу, який розглядає скарги військових і здійснює парламентський нагляд за умовами служби.

Не менш значущим елементом інституційної структури виступає громадянське суспільство. У демократичних державах аналітичні центри, правозахисні організації, академічні інституції та ЗМІ створюють постійний зовнішній контур контролю. Громадський контроль — це не лише інструмент критики, а й аналітичний ресурс, що забезпечує уряди якісною експертизою та сприяє демократизації сектору безпеки [16; 21].

Окреме місце у структурі цивільного контролю займають розвідувальні інституції та механізми їх нагляду. У більшості демократичних країн спецслужби мають окрему систему парламентського та урядового контролю, часто з вищим рівнем секретності та спеціальними процедурами. Наприклад, у США існують окремі комітети Конгресу для контролю над ЦРУ та NSA, а в Німеччині — парламентська комісія G10, відповідальна за нагляд за діяльністю розвідки в питаннях перехоплення даних. Європейські інституції неодноразово

наголошували на необхідності жорстких механізмів контролю над спецслужбами, оскільки саме вони володіють найбільшим обсягом дискреційних повноважень [30].

У порівнянні з розвиненими демократіями, Україна сформувала власну інституційну модель цивільного контролю, яка ґрунтується на загальноєвропейських стандартах, але водночас адаптована до умов зовнішньої агресії та тривалої воєнної загрози. Роль парламентського контролю посилили профільні комітети, а інститут Рахункової палати отримав більше можливостей для перевірки оборонних витрат.

Таблиця 1

Градації імплементації стандартів НАТО в Україні

Стандарти НАТО з цивільного контролю	Реалізовані в Україні	Формально імplementовані (працюють частково)
Очільник Міноборони – цивільна особа	✓	✓
Парламентський контроль за розвідкою	частково	✓
Прозорість оборонного бюджету	✓	✓
Оборонне планування за стандартами NDPF	частково	—
Залучення громадянського суспільства до оцінки	—	—

Разом з тим українська модель має свою специфіку. Воєнний стан і тривалий збройний конфлікт накладають суттєві обмеження на деякі форми контролю, зокрема на публічний парламентський нагляд чи розслідувальні журналістські проєкти. Однак нормативна база передбачає, що навіть у воєнний період контроль не може бути згорнутий повністю. Це відповідає

міжнародним стандартам, згідно з якими демократична підзвітність не припиняється в умовах кризи [13].

Таким чином, інституційна структура цивільного контролю в демократичних країнах є складною та багатовекторною. Вона поєднує політичні, правові, фінансові та суспільні механізми нагляду, які, функціонуючи в єдності, забезпечують легітимність і ефективність сектору безпеки. Україна рухається у напрямі поглиблення та зміцнення цих інститутів, прагнучи до відповідності міжнародним стандартам і вимогам євроатлантичної інтеграції [21].

Розглядаючи інституційну структуру цивільного контролю, я приходжу до думки, що її сила не в окремих органах, навіть найпотужніших, а в тому, як вони співпрацюють. У демократичних країнах парламент, уряд, суди і громадський сектор формують таку собі «мультиканальну систему» стримувань, у якій неможливо зосередити владу над силовим ресурсом у чийхось одних руках. Цінність цього підходу не в тому, що кожна ланка бездоганна; навпаки — у тому, що слабкість однієї компенсується активністю іншої.

Я доволі критично переглядаю поширену тезу про те, що достатньо «міцного парламенту» чи «сильного урядового контролю». З аналізу практик різних держав, включно з Україною, мені здається значно важливішим не формальний розподіл повноважень, а те, чи існують реальні канали зворотного зв'язку між інституціями. Там, де парламентські комітети не ігнорують експертні висновки, а громадські організації можуть отримати доступ до публічної інформації без штучних бар'єрів, система працює. Там, де цього немає, будь-які норми лишаються декоративними.

Окремо я відзначаю для себе значення інституційної культури. В одних країнах розвідслужби добровільно звітують більше, ніж від них вимагає закон; в інших — навпаки, намагаються звужити контроль. Це підказує, що

ефективність структури визначається не лише механізмами, а й цінностями, які поділяють державні службовці.

У роботі обґрунтовано, що ефективний цивільний контроль можливий лише за умови чіткого розподілу компетенцій між парламентом, урядом, главою держави, судами та органами фінансового контролю. Інституційна структура має будуватися за принципом стримувань і противаг, коли жоден суб'єкт не володіє монополією на контроль або управління сектором безпеки. Автор підкреслює, що саме парламентський контроль і судовий нагляд є ключовими елементами, які запобігають концентрації надмірних повноважень у виконавчій владі.

Практичний висновок полягає в тому, що в Україні інституційна структура цивільного контролю загалом сформована, однак залишається фрагментованою та асиметричною. В умовах воєнного стану особливо проявляється дисбаланс між посиленням ролі виконавчої влади та обмеженими інструментами парламентського і судового впливу. Це вимагає не створення нових органів, а зміцнення реальної спроможності вже існуючих інституцій.

1.3. Міжнародно-правові стандарти демократичного контролю над сектором безпеки і оборони

Міжнародно-правові стандарти демократичного контролю над сектором безпеки і оборони формують універсальний нормативний каркас, який визначає ключові принципи прозорості, підзвітності та підпорядкування силових структур цивільній владі. Їх розвиток пов'язаний із еволюцією демократичних інститутів, утвердженням концепції верховенства права та глобальною тенденцією гуманізації діяльності сектору безпеки. Ці стандарти закріплені в документах міжнародних організацій — ОБСЄ, Ради Європи, Європейського Союзу, НАТО та ООН — і становлять основу, на яку орієнтуються держави під час розбудови власних систем контролю.

Одним із ключових документів, що визначив концептуальні вимоги до демократичного контролю у європейському просторі, став Кодекс поведінки ОБСЄ щодо політико-військових аспектів безпеки (1994). Він уперше на міждержавному рівні закріпив обов'язковість демократичного цивільного контролю як умови легітимного функціонування збройних сил. Кодекс наголошує на верховенстві цивільної влади, прозорості оборонного бюджету, правовій регламентації діяльності армії, обов'язку військових дотримуватися прав людини та міжнародного гуманітарного права [13]. В такому підході військова сфера перестає розглядатися як закрита й автономна система: вона інтегрується у політичну структуру держави та діє в межах демократичного мандату.

У документах Ради Європи увага зосереджена переважно на правах людини та на контролі над розвідувальними службами. Рішення Європейського суду з прав людини, висновки Венеційської комісії та рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи формують сталий набір критеріїв: законність обмеження прав, пропорційність втручання, парламентський і судовий нагляд за спеціальними службами. Зокрема, Венеційська комісія підкреслює неприпустимість політичного впливу спецслужб і необхідність прозорих процедур парламентського контролю за розвідкою [30; 34]. Такий акцент пояснюється тим, що сферу розвідки вважають однією з найбільш вразливих до зловживань.

НАТО сформувало власні стандарти демократичного цивільного контролю, які стали частиною політичних критеріїв для держав, що прагнуть членства в Альянсі. Альянс розглядає цивільний контроль як одну з ключових умов стабільної безпекової політики, що дозволяє забезпечити прогнозованість дій збройних сил і узгодженість між демократичними цінностями та оборонною стратегією [21].

Таблиця 2

Рівень реалізації стандартів НАТО в Україні

Стандарти НАТО

Стандарт НАТО з цивільного контролю	Реалізовано в Україні / Потребує впровадження
BI	Існує Інституційний офіс BI в Україні, реалізуються програми зміцнення доброчесності
NDPP	Процедури NDPP імплементовано, плани оборони адаптовані до стандартів НАТО
SSG	Інститути SSG запроваджені частково, необхідне поглиблення програм підтримки управління
Intelligence oversight	Абсолютно обмежений контроль парламенту над розвідувальним сектором, відсутній громадський нагляд

Європейський Союз підходить до контролю над сектором безпеки комплексно: не лише через оборону, але й через поліцію, прикордонну службу та органи управління кризами. У правових актах та стратегічних документах ЄС визначені вимоги щодо прозорості фінансування, запобігання корупції, громадського контролю, дотримання прав людини в діяльності силових структур. У межах політики сусідства та програм для країн-кандидатів питання цивільного контролю посідає одне з центральних місць, адже ЄС розглядає його як індикатор рівня демократизації держави й відповідності європейським цінностям [16].

Універсальні стандарти також містять документи Організації Об'єднаних Націй. Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (1979), Основні принципи щодо застосування сили та вогнепальної зброї (1990), численні резолюції Генеральної Асамблеї визначають обов'язок держав забезпечувати законність, пропорційність, гуманність і підзвітність у діяльності силових органів. Особлива увага приділяється запобіганню катуванням, незаконному затриманню, свавільному застосуванню сили. У системі ООН контроль розглядається як інструмент захисту прав людини, що має універсальний характер незалежно від політичної моделі держави [35].

У сучасних умовах міжнародні стандарти дедалі більше зосереджуються не лише на формальному нагляді, а й на етичних вимогах до сектору безпеки: прозорості оборонних закупівель, недопущенні корупції, суспільному контролю, участі громадськості у виробленні політики. Такі підходи відображені в документах DCAF, OECD та інших аналітичних центрів, що пропонують практичні рекомендації з упровадження принципів доброчесності та відповідальності [15; 16].

Для України міжнародні стандарти є не лише орієнтиром, але й інструментом реформування сектору безпеки. Після 2014 року українське законодавство було суттєво наближено до вимог ОБСЄ, НАТО і Європейського Союзу: удосконалено парламентський контроль, визначено цивільний статус Міністра оборони, модернізовано законодавство про розвідку та правоохоронні органи, запроваджено нові механізми демократичної підзвітності. Водночас значна частина рекомендацій — особливо в частині реформування СБУ, розподілу повноважень між спецслужбами та посилення фінансового контролю — перебуває в процесі реалізації.

Вивчаючи міжнародні стандарти, я все більше переконуюся, що їхня роль — не у створенні жорстких шаблонів, які держави повинні механічно наслідувати. Навпаки, вони задають «мінімальні параметри» демократичності, але залишають простір для адаптації. Наприклад, стандарти НАТО концентруються на цивільному керівництві та фінансовій прозорості, рекомендації ОБСЄ — на правах людини й непропорційності застосування сили, а документи Ради Європи — на парламентському контролі та захисті від зловживань спецслужб. Але кожна країна будує власну конфігурацію, яка враховує її інституційний досвід і політичну культуру.

У своїх міркуваннях я дедалі частіше повертаюся до питання: чому деякі держави впроваджують ці стандарти успішно, а інші — ні? Мені здається, що ключовим є не ступінь формальної інтеграції в європейський чи євроатлантичний простір, а здатність створювати інституції, які не бояться

прозорості. У цьому сенсі міжнародні стандарти працюють як певний «лакмусовий папір»: вони одразу показують, наскільки політична система готова до відкритості та відповідальності.

Ці стандарти не нав'язують моделі, але чітко вказують, що незалежний парламентський нагляд, відкритий бюджет, підзвітність розвідки та верховенство права — це не факультативні елементи, а базові умови. Саме тому їх значення для України, яка проходить трансформацію сектору безпеки, складно переоцінити: вони задають орієнтири, але водночас вимагають системної роботи, яку не можна звести до формального виконання норм.

Міжнародно-правові стандарти демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони формувалися різними міжнародними інституціями, що зумовило їхню неоднорідність та внутрішні суперечності. Документи ОБСЄ традиційно роблять акцент на максимальній прозорості, широкому парламентському та громадському контролю, а також пріоритеті прав людини навіть у кризових умовах. Натомість підходи НАТО є більш функціональними та прагматичними: вони допускають обмеження відкритості в інтересах оперативної ефективності та безпеки, особливо у сфері розвідки та оборонного планування. У результаті держава, яка одночасно орієнтується на обидва стандарти, стикається з дилемою між демократичною відкритістю та безпековою доцільністю.

Суперечності між міжнародними стандартами проявляються також у питанні інституційного дизайну контролю. Наприклад, рекомендації Ради Європи та Венеційської комісії наполягають на максимально розширеному парламентському нагляді за спецслужбами, включно з доступом до чутливої інформації. Водночас стандарти НАТО в галузі *intelligence oversight* допускають більш обмежений доступ законодавчої влади до оперативних даних, роблячи акцент на спеціалізованих закритих комітетах і внутрішньому урядовому контролю. Для України це створює практичну проблему: механічне

поєднання цих підходів може або послабити контроль, або створити надмірні ризики для оперативної безпеки.

З огляду на це, для України ключовими мають стати не всі міжнародні стандарти в однаковому обсязі, а насамперед ті, що забезпечують баланс між ефективністю оборони та демократичною підзвітністю. До таких належать стандарти НАТО щодо цивільного керівництва оборонним сектором, стратегічного оборонного планування (NDPP), фінансової прозорості та запобігання корупції (Building Integrity), а також обмежений, але інституційно чіткий парламентський контроль за сектором розвідки. Саме ці елементи мають безпосередній вплив на реальну керованість і стійкість сектору безпеки, а не залишаються декларативними.

Особливої актуальності критичний відбір міжнародних стандартів набув для України після 2022 року. Повномасштабна війна продемонструвала, що стандарти, розраховані на стабільні демократичні умови, не завжди є придатними в умовах воєнного стану. Наприклад, вимоги до широкої публічної прозорості оборонних закупівель чи діяльності спецслужб об'єктивно не можуть бути реалізовані без загрози національній безпеці. Водночас саме війна підсвітила критичну важливість таких стандартів, як цивільний контроль над стратегічними рішеннями, парламентський нагляд за використанням бюджетних ресурсів та недопущення концентрації надзвичайних повноважень поза межами конституційної моделі. Таким чином, для України міжнародні стандарти мають застосовуватися не формально, а адаптивно — з урахуванням реалій воєнного часу, але без відмови від базових демократичних принципів.

Дослідження міжнародних стандартів засвідчило, що вони не утворюють єдиної універсальної моделі цивільного контролю. Стандарти ОБСЄ, Ради Європи та НАТО іноді акцентують різні аспекти: від прав людини й парламентського нагляду до ефективності управління та доброчесності оборонних інституцій. Автор доходить висновку, що між цими підходами

існують не лише доповнення, а й потенційні суперечності, особливо у кризових умовах.

З практичної точки зору для України найважливішими є ті стандарти, які поєднують контроль із воєнною ефективністю, а не протиставляють їх. В умовах повномасштабної війни пріоритетними стають стандарти НАТО щодо цивільного керівництва, парламентського контролю за бюджетом і демократичного нагляду за розвідкою, тоді як окремі рекомендації щодо максимальної відкритості потребують адаптації до реалій воєнного часу.

РОЗДІЛ 2.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

2.1. Конституційно-правові засади реалізації цивільного контролю

Конституція України створює базовий, системний та ієрархічно впорядкований фундамент для здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. Саме в Основному Законі закріплено центральні механізми розподілу владних повноважень, підзвітності військових структур та верховенства цивільної влади над силовими формуваннями. Конституційна модель контролю в Україні загалом відповідає європейським підходам, згідно з якими армія, спецслужби та правоохоронні органи мають діяти виключно в межах, визначених народом через демократичні політичні інститути [1; 3].

Однією з ключових конституційних засад є верховенство права (ст. 8 Конституції), яке не лише визначає базові рамки функціонування всієї державної влади, а й прямо впливає на зміст і межі діяльності сектору безпеки. У контексті цивільного контролю це означає, що будь-які рішення щодо застосування сили, оборонного планування, мобілізації чи розвідувальних операцій мають бути юридично обґрунтованими, пропорційними та підконтрольними інституціям, визначеним Конституцією [34]. Норма про верховенство права також забезпечує пріоритет прав людини над інтересами державної безпеки, що є фундаментальним міжнародним стандартом [33].

Верховна Рада України виступає основним органом демократичного контролю (ст. 85 Конституції). Її конституційні повноваження — затвердження оборонного бюджету, визначення чисельності Збройних Сил, оголошення воєнного стану, парламентський контроль через комітети та тимчасові слідчі комісії — створюють щільний механізм політичного та фінансового нагляду. У науковій літературі парламентський контроль вважають найефективнішою формою цивільного контролю, оскільки саме парламент відображає волю народу та має інструменти стримування виконавчої влади [16; 25]. Фактично парламентська підзвітність забезпечує прозорість і політичну відповідальність усієї безпекової системи.

Президент України, відповідно до ст. 106 Конституції, є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та здійснює керівництво у сферах національної безпеки й оборони. Однак його повноваження обмежені системою стримувань і противаг: участю Верховної Ради у призначенні посадовців, контролем за введенням воєнного стану, механізмами конституційного нагляду. Такий баланс відповідає стандартам ОБСЄ та НАТО, які наголошують на недопустимості концентрації силових повноважень в одній гілці влади [13; 21].

Кабінет Міністрів України відповідно до ст. 113–116 Основного Закону забезпечує реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики, включно з оборонною, і здійснює керівництво діяльністю підпорядкованих органів виконавчої влади. Важливо, що Міністр оборони та керівник МВС є цивільними посадовими особами, що прямо відповідає стандартам демократичного цивільного контролю й вимогам НАТО [21]. Виконавча влада, у свою чергу, є підзвітною парламенту, що створює двосторонній контрольний механізм.

Особливе значення має Конституційний Суд України, який здійснює контроль за конституційністю законів, указів Президента та рішень уряду. Оскільки діяльність сектору безпеки пов'язана з потенційним обмеженням прав людини, конституційний нагляд є критично важливим для балансування між інтересами держави та особистими правами громадян. Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово підкреслював, що навіть у період загроз національній безпеці судовий контроль має зберігати ефективність [34].

Окремо слід виділити конституційне регулювання воєнного стану (ст. 92, 106, 107 Конституції). Конституція встановлює чіткі межі для рішень щодо мобілізації, введення особливого режиму управління та обмеження прав громадян. Навіть під час війни механізм цивільного контролю не скасовується: повноваження парламенту, уряду та Конституційного Суду продовжують

діяти, хоч і в адаптованій формі. Такий підхід повністю узгоджується зі стандартами міжнародного гуманітарного права [33].

На мою думку, сучасна конституційна модель цивільного контролю в Україні загалом відповідає європейським стандартам, але має низку системних прогалин, що особливо проявилися в умовах повномасштабної війни. Найсуттєвішим викликом є недостатня деталізація конституційних норм, які регулюють контроль над сектором безпеки: багато ключових механізмів «винесені» у спеціальне законодавство, тоді як у Конституції вони могли б бути закріплені чіткіше.

По-перше, доцільним виглядає конституційне закріплення обов'язковості парламентського контролю над розвідувальними органами, що сьогодні відсутнє у прямій формі. По-друге, доцільно було б надати нормативну визначеність ролі громадського контролю, включно з гарантіями доступу громадян до інформації про оборонну політику (у межах, сумісних із безпековими вимогами). По-третє, потребує оновлення модель конституційного нагляду у сфері безпеки: доречно розглянути створення в межах КСУ окремої спеціалізованої процедури для розгляду справ, пов'язаних із діяльністю сектору безпеки, з можливістю оперативного реагування в умовах криз.

Нарешті, я вважаю перспективним у майбутньому закріпити в Конституції окремий розділ про сектор безпеки й оборони, аналогічно до європейської практики, де такі положення є складовою системи стримувань і противаг. Це дозволило б зміцнити легітимність цивільного контролю та зробити його менш залежним від політичних змін.

У роботі доведено, що Конституція України закладає достатню нормативну основу для здійснення демократичного цивільного контролю, зокрема через принципи верховенства права, народного суверенітету, підконтрольності виконавчої влади та парламентського нагляду. Автор зазначає, що Основний Закон свідомо не деталізує механізми контролю,

залишаючи простір для законодавчого розвитку, що відповідає європейській конституційній традиції.

Разом з тим, практичний аналіз показує, що потенціал Конституції використовується не повністю. В умовах воєнного стану конституційні механізми парламентського та судового контролю функціонують, але часто у скороченому або формалізованому вигляді. Автор наполягає на доцільності конституційного тлумачення або уточнення окремих положень щодо меж повноважень у секторі безпеки під час війни, аби уникнути правової невизначеності.

2.2. Законодавче регулювання демократичного цивільного контролю в секторі безпеки і оборони

Законодавче забезпечення демократичного цивільного контролю в Україні за останні два десятиліття пережило суттєву модернізацію, зумовлену внутрішньополітичними змінами, безпековими загрозами та курсом на євроатлантичну інтеграцію. Нинішня система норм являє собою багаторівневий комплекс правових механізмів, який формує рамки для прозорості, підзвітності та цивільного керівництва сектором безпеки і оборони. Її характерною рисою є те, що вона поєднує традиційні українські інституціональні підходи з імplementованими стандартами НАТО, хоча рівень практичної реалізації окремих стандартів досі суттєво відрізняється [3; 16; 21].

Ключовим правовим документом сучасного етапу стала редакція Закону України «Про національну безпеку України» 2018 року. Він уперше структуровано окреслив сектор безпеки та оборони, визначив суб'єктів контролю та закріпив принцип цивільного керівництва Міноборони. Саме ця норма — вимога про цивільного міністра оборони — протягом тривалого часу залишалась формальною, але з 2020 року була повністю імplementована, що стало важливим етапом наближення до стандартів НАТО [21]. Водночас, практична інтеграція цивільного міністра у процеси оборонного планування

досі наштовхується на інерцію військових структур, традиційно домінантних у ухваленні оперативних рішень.

Другим нормативним шаром є законодавство, яке регулює діяльність конкретних силових органів: Закон «Про оборону України», Закон «Про Збройні Сили України», Закон «Про Службу безпеки України» тощо. Усі ці акти містять положення про підзвітність відповідних структур цивільним інституціям, однак повнота й реальність контролю різняться. Наприклад, законодавчий нагляд за розвідкою довгий час залишався фрагментарним: навіть після ухвалення Закону «Про розвідку» механізми парламентського нагляду формально існують, але не працюють у повному обсязі через обмеженість доступу до інформації й відсутність сталої процедури оцінки діяльності розвідувальних органів [19].

Законодавство про оборонні закупівлі та фінансовий контроль — один із найбільш проблемних сегментів. Формально Україна впровадила сучасні стандарти прозорості в закупівлях, зокрема шляхом інтеграції принципів оборонного планування та запровадження системи аудиту, але на практиці ця прозорість залишається частковою. Значна частина інформації засекречується, а незалежний аудит часто здійснюється постфактум і не має запобіжного характеру. Саме тут різниця між українськими нормами й практикою НАТО є найбільш очевидною: у країнах-членах нагляд за бюджетом оборони є інституційно стійким та системним, тоді як в Україні він поки що залишається змішаною моделлю, що ґрунтується на комбінації формального і реального контролю [21].

Важливою залишається проблема повноцінного законодавчого врегулювання парламентського нагляду. Закон «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами» — базовий документ раннього етапу — на сьогодні значною мірою застарів. Він не враховує сучасної структури сектору безпеки, створеної Законом 2018 року. Попри наявність парламентських комітетів і слідчих комісій, їм досі

бракує реальних інструментів, які відповідають практикам DCAF: інституційних аудитів, ризик-орієнтованих перевірок, індексів ефективності сектору та незалежного моніторингу [16].

Особливої уваги потребує законодавче регулювання контролю над СБУ. Венеційська комісія неодноразово наголошувала на надмірній концентрації повноважень СБУ та необхідності чіткого розмежування контррозвідки, боротьби з тероризмом і кримінальної юрисдикції. Попри реформу 2020–2024 років, нове законодавство досі перебуває на стадії розробки, а наявна правова база не відповідає стандартам Європейського Союзу щодо демократичного контролю над спецслужбами [30].

Порівняння стандартів НАТО з українськими нормами демонструє, що значна частина відповідних вимог імплементована лише частково. Формально виконано такі стандарти, як: цивільне керівництво міністерством оборони; розмежування політичних і військових посад; створення парламентського нагляду; запровадження оборонного планування за стандартами *sarability-based planning*. Однак реальна ефективність залежить не від наявності норми, а від її застосування у практиці, яке в Україні часто виявляється вибіркоким.

Суттєві проблеми залишаються і у сфері громадського контролю. Законодавство дозволяє громадським організаціям брати участь у публічному контролі, але механізми їхнього доступу до інформації та можливість впливати на оборонні політики різняться залежно від конкретних відомств. На відміну від країн НАТО, де громадські експертні центри відіграють інституційну роль у формуванні безпекових рішень, в Україні ця роль поки що базується переважно на неформальній експертній участі, а не на законодавчих процедурах [16].

У підсумку слід підкреслити, що законодавча база демократичного цивільного контролю в Україні є структурно модернізованою, але ще не повністю функціональною. Вона включає низку фундаментальних норм, необхідних для інтеграції до НАТО, однак їх практична реалізація вимагає

інституційної сталості, незалежності контролюючих органів і зменшення політичного впливу на сектор безпеки.

Критичний аналіз стандартів НАТО у сфері демократичного цивільного контролю показує, що їх імплементація в Україні має асиметричний характер: частина вимог була закріплена на нормативному рівні, однак не всі з них трансформувалися у стабільні та ефективні практики. Передусім це стосується базового принципу цивільного керівництва оборонним сектором, який є фундаментальним для Альянсу. Формально Україна виконала цю вимогу, запровадивши цивільну посаду міністра оборони та розмежувавши функції політичного керівництва і військового командування. Водночас у практичному вимірі зберігається значний вплив військової логіки на процеси стратегічного планування, що частково нівелює ідею цивільного контролю як інструменту демократичної підзвітності. Умови повномасштабної війни лише посилили цю тенденцію, оскільки оперативна доцільність часто переважає над процедурною прозорістю.

Другим ключовим стандартом НАТО є парламентський контроль над сектором безпеки, включно з оборонним бюджетуванням, діяльністю розвідки та використанням спеціальних повноважень. Українське законодавство передбачає відповідні механізми — комітети Верховної Ради, спеціальні процедури заслуховування, тимчасові слідчі комісії. Проте на практиці ці інструменти мають обмежений вплив, особливо в умовах воєнного стану, коли значна частина інформації засекречена, а парламент часто виконує радше функцію формального погодження вже ухвалених рішень. Таким чином, стандарт НАТО щодо активного та інституційно сильного парламентського контролю реалізується переважно номінально, що створює ризик зменшення демократичної підзвітності виконавчої влади у сфері оборони.

Окремої уваги заслуговує стандарт НАТО щодо прозорості та доброчесності в оборонному секторі, зокрема в частині фінансів і закупівель (Building Integrity). Україна здійснила низку важливих кроків: створення

спеціалізованих процедур закупівель, внутрішніх аудитів, антикорупційних підрозділів. Водночас війна об'єктивно обмежила публічність цих процесів, що створює ситуацію, коли стандарти прозорості формально збережені, але їх практична реалізація суттєво звужена. Це породжує системну дилему: з одного боку, вимоги НАТО щодо відкритості та підзвітності, з іншого — необхідність оперативності та секретності в умовах бойових дій. Українське законодавство наразі не пропонує чітких механізмів балансування між цими двома вимірами.

Найбільш проблемним залишається імплементація стандартів НАТО щодо контролю над розвідувальними та спеціальними службами. Хоча законодавчі зміни після 2018 року формально наблизили Україну до євроатлантичної моделі, реальний цивільний і парламентський нагляд за розвідкою залишається обмеженим. В умовах війни з 2022 року ця сфера стала ще більш закритою, що об'єктивно підвищує ризики зловживань і концентрації повноважень. Саме тут розрив між «стандартами на папері» та реальною практикою є найбільш відчутним. З огляду на це, можна стверджувати, що подальша адаптація стандартів НАТО для України має враховувати не лише формальну відповідність вимогам Альянсу, але й розробку спеціальних правових механізмів цивільного контролю, придатних для функціонування в умовах тривалого воєнного конфлікту.

Аналіз законодавства України засвідчив, що після 2018 року відбулося суттєве наближення правових механізмів цивільного контролю до стандартів НАТО. Закони про національну безпеку, оборону, розвідку та фінансовий контроль формально містять більшість необхідних інструментів підзвітності. Водночас автор встановлює, що значна частина цих норм має декларативний характер і не завжди трансформується у реальну практику.

З практичної перспективи ключовою проблемою є розрив між нормою і реалізацією. Деякі стандарти НАТО — зокрема щодо цивільного керівництва та бюджетного контролю — реально працюють, тоді як парламентський нагляд за розвідкою або стратегічне планування часто залишаються формальними. Це

вказує на необхідність не чергового оновлення законів, а створення процедурних гарантій їх виконання.

2.3. Організаційно-правовий механізм здійснення цивільного контролю: компетенції органів державної влади та участь громадянського суспільства

Організаційно-правовий механізм демократичного цивільного контролю в Україні являє собою багаторівневу систему, у якій поєднуються конституційні повноваження парламенту, Президента та Кабінету Міністрів, адміністративні та фінансові інструменти нагляду, а також активна участь громадянського суспільства. Ефективність цього механізму базується не лише на формальних нормах, а й на реальній здатності інституцій виконувати контрольні функції у повному обсязі — як у мирний час, так і в умовах воєнного стану [1; 21].

Верховна Рада України відіграє ключову роль, оскільки володіє повноваженнями стратегічного контролю над сектором безпеки: затверджує оборонний бюджет, ухвалює законодавство, заслуховує звіти посадових осіб, створює тимчасові слідчі комісії, а також контролює діяльність розвідувальних органів. У практиці останніх років ТСК ВРУ неодноразово ініціювали перевірку окремих оборонних закупівель, наприклад — аудит контрактів у сфері бронетехніки у 2020–2021 рр., що дозволило виявити завищення вартості й непрозорість процедур (гіпотетично, навіть у межах чинного законодавства парламент може вимагати перегляду 80–100 контрактів у рік). У країнах НАТО парламентський нагляд є стандартом: у Великій Британії Комітет з оборони здійснює до 12 ґрунтовних розслідувань на рік, а Німеччина має Омбудсмана Бундесверу, який розглядає понад 3000 скарг військовослужбовців щорічно [25].

Президент як Верховний Головнокомандувач відповідає за стратегічне керівництво сектором безпеки, але його повноваження мають конституційні межі. В умовах війни роль Президента закономірно зростає — він ухвалює

рішення щодо застосування Збройних Сил, мобілізації, призначає військове командування. Водночас демократичний контроль передбачає, що навіть під час воєнного стану укази Президента мають бути узгоджені з правовими рамками та підлягати парламентському нагляду [3; 10]. У разі гіпотетичної колізії між указом Президента та рішенням профільного комітету ВРУ, останній може ініціювати парламентські слухання або запит до Конституційного Суду — це унеможлиблює надмірну концентрацію влади.

Компетенція Кабінету Міністрів охоплює щоденне управління сектором безпеки, включно з оборонним плануванням, координацією міністерств, проведенням внутрішнього аудиту, затвердженням порядків закупівель та контролем за їх виконанням. У реальних умовах це саме та ланка, де зосереджений найбільший обсяг практичного контролю. Протягом 2022–2023 рр. урядові інспекції виявили сотні порушень у сфері оборонних закупівель (від несвоєчасного укладення договорів до помилок у логістиці), що підтвердило потребу посилення інституту внутрішнього аудиту. Міжнародна практика показує, що виконавча гілка влади має ключове значення: в Естонії оборонні закупівлі супроводжуються обов'язковою участю цивільних аудиторів, що дозволяє зменшити рівень корупційних ризиків на ранніх стадіях [21].

Окремий та надзвичайно важливий елемент — судовий і конституційний контроль. Судові рішення у справах щодо перевищення повноважень поліції та порушення прав військовослужбовців (наприклад, щодо умов служби або застосування сили) створюють прецедентну базу для уніфікації практик. У гіпотетичній ситуації, коли військова частина застосовує дисциплінарні заходи, не передбачені законом, суд з великою ймовірністю визнає такі дії незаконними, посилаючись на принцип верховенства права та пропорційності [34].

Громадянське суспільство виконує функцію зовнішнього, але не менш важливого контролю. Українські аналітичні центри неодноразово впливали на

державні рішення — зокрема, рекомендації Центру Разумкова щодо реформування СБУ стали базою для кількох парламентських законопроектів. Активну роль відіграють антикорупційні організації, які моніторять оборонні закупівлі та оприлюднюють кейси порушень. Один із відомих прикладів — розслідування умов постачання харчування для ЗСУ, яке спричинило перегляд контрактів на сотні мільйонів гривень і слугувало драйвером підвищення прозорості. У мирний час такі організації подають до 500–700 запитів на публічну інформацію щорічно, тоді як під час війни їхня діяльність частково адаптується до обмежень, але антикорупційний моніторинг, правозахисна аналітика та юридична підтримка військових не зменшуються [36].

Громадські ініціативи також пропонують унікальні «польові» форми контролю. Наприклад, моніторингові групи, що перевіряють умови розміщення військових, право на відпустку, доступ до медичної допомоги. Це дозволяє виявляти системні проблеми, про які органи влади можуть навіть не підозрювати. У демократичних державах така модель є стандартною: у Канаді Veteran Ombudsman має повноваження проводити раптові інспекції, в Іспанії асоціації військовослужбовців юридично закріплені як суб'єкти громадського контролю.

Поєднання державних і недержавних інструментів дозволяє створити багатоканальну систему нагляду, у якій кожен компонент компенсує інституційні прогалини іншого. У гіпотетичному сценарії неправильної закупівлі оборонного спорядження її одночасно можуть виявити: внутрішній аудит КМУ, журналістське розслідування, депутатський запит і громадська експертиза. Саме така надлишковість контролю відповідає стандартам НАТО і гарантує стійкість безпекового сектору [21; 16].

У роботі показано, що організаційно-правовий механізм цивільного контролю в Україні є багатосуб'єктним і включає Верховну Раду, Президента, Кабінет Міністрів, суди, органи фінансового контролю та громадянське суспільство. Автор наголошує, що така модель відповідає демократичним

стандартам, однак її ефективність залежить від узгодженості дій і відсутності дублювання або взаємного блокування повноважень.

Практичний висновок полягає в тому, що роль громадянського суспільства в Україні є непропорційно важливою порівняно з формальними інституціями. Саме громадські організації та журналістські розслідування часто виконують функцію реального контролю. Це створює парадокс: демократичний контроль працює, але значною мірою поза державними механізмами, що потребує інституційного закріплення цієї участі.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

3.1. Практика впровадження демократичного цивільного контролю: порівняльний аналіз мирного часу та періоду воєнного стану

Практика демократичного цивільного контролю демонструє, що механізми нагляду суттєво змінюються залежно від характеру безпекового середовища. У мирний час контроль спирається на повноцінну дію всіх інституцій демократичної держави — парламентських комітетів, судової

системи, фінансових аудитів, діяльності омбудсмана, прозорість оборонного бюджету та активну участь громадянського суспільства [16; 25; 21]. Саме в цей період формується структура довіри між суспільством і військовими, а також відпрацьовуються процедури, які дозволяють забезпечувати баланс між оперативною діяльністю силових структур і верховенством права.

У різних країнах існують відмінні моделі, проте їх об'єднує підхід, коли парламент здійснює домінуючий нагляд. Наприклад, у Великій Британії Комітет з питань оборони Палати громад регулярно проводить слухання, аналіз оборонних закупівель та аудит ризиків. У Німеччині ключову роль відіграє Парламентський уповноважений з питань оборони, який має право без попередження відвідувати військові частини й фіксувати порушення прав військовослужбовців. Подібні механізми працюють і в Канаді, де Комісія з питань національної безпеки та розвідки має повноваження отримувати інформацію з усіх спецслужб, включно із засекреченими даними, та публікувати щорічні відкриті звіти для суспільства [18; 24].

Методики контролю в мирний час включають:

- бюджетний аудит (перевірка відповідності витрат стратегічним документам);
- механізми прозорих закупівель, включно з обов'язковою публікацією контрактів;
- регулярні парламентські слухання та оцінка оборонної політики;
- моніторинг прав людини у військових структурах (через омбудсмана чи спеціальні інспекції);
- громадський моніторинг, що охоплює аналітичні центри, правозахисні організації та розслідувальну журналістику.

У період воєнного стану демократичний контроль змінює свою конфігурацію. Деякі процедури спрощуються, а доступ до інформації обмежується з міркувань оборонної доцільності. Однак ключові демократичні запобіжники зберігаються — навіть у країнах, які ведуть тривалі збройні конфлікти. Наприклад, Ізраїль під час активних бойових дій залишає за

парламентом право створювати слідчі комісії щодо рішень уряду та військового командування. У США під час операцій за кордоном діє повноцінний нагляд Конгресу, включно з закритими слуханнями Комітету з розвідки Сенату [19; 20].

В умовах війни суттєво зростає роль внутрішніх механізмів контролю — військової інспекції, оперативного аудиту, дотримання правил застосування сили. Особлива увага приділяється захисту прав цивільного населення, зокрема дотриманню міжнародного гуманітарного права. Водночас діяльність громадських організацій частково обмежується, проте зберігається можливість незалежної фіксації порушень, участь у гуманітарних місіях та експертне оцінювання законодавчих змін. У більшості демократичних держав воєнний стан не скасовує дію Конституції та парламентського нагляду — лише адаптує їх до умов швидких рішень і високої загрози.

Для України ця проблематика має особливе значення. Попри ведення повномасштабної війни, Верховна Рада продовжує контролювати бюджет, ухвалювати оборонні рішення та підтримувати діяльність комітетів. Рахункова палата проводить аудит оборонних витрат у спеціальному режимі. Уповноважений Верховної Ради з прав людини здійснює моніторинг умов служби та фіксує порушення гуманітарного права. Активно працюють аналітичні центри, які готують моніторинги оборонних закупівель і співставляють українські практики зі стандартами НАТО [30; 36].

Таким чином, порівняльний аналіз мирного часу та періоду воєнного стану показує, що демократичний контроль не може бути «поставлений на паузу». Він лише змінює свою структуру: частина процедур посилюється (внутрішній аудит, оперативний нагляд, правовий контроль), а частина адаптується до умов секретності та оперативності. Здатність держави забезпечувати підзвітність навіть у кризових умовах є важливим маркером рівня її демократичної культури та інституційної зрілості.

Практика здійснення демократичного цивільного контролю в Україні у 2022–2025 роках зазнала суттєвої трансформації під впливом повномасштабної війни. Якщо в умовах мирного часу контрольні механізми функціонували переважно у формалізованому режимі — через планові парламентські слухання, регулярні бюджетні процедури та відкриті громадські консультації, — то в умовах воєнного стану їх застосування набуло вибіркового, ситуативного та часто реактивного характеру. Водночас сама війна стала своєрідним «стрес-тестом» для інститутів цивільного контролю, продемонструвавши як їхню стійкість, так і системні вразливості.

У 2022–2023 роках Верховна Рада України реалізовувала парламентський контроль у сфері безпеки насамперед через комітетські механізми та спеціальні процедури заслуховування. Одним із показових кейсів стало неодноразове заслуховування керівництва Міністерства оборони та Генерального штабу щодо проблем мобілізації, матеріально-технічного забезпечення та ротації особового складу. У 2023 році предметом парламентського контролю стала також діяльність Міністерства оборони у сфері оборонних закупівель — після оприлюднення інформації про завищені ціни на харчування для Збройних Сил. Реакцією парламенту стало створення тимчасових робочих груп, ініціювання службових розслідувань та кадрові рішення, що продемонструвало здатність парламентського контролю впливати на управлінські процеси навіть в умовах війни. Водночас ці кейси виявили обмеженість парламентського впливу на оперативні рішення військового командування, що об’єктивно зумовлено логікою воєнного управління.

Другим важливим елементом практичного цивільного контролю стала діяльність громадянського суспільства. У 2022–2025 роках громадські організації відігравали ключову роль у моніторингу корупційних ризиків та дотримання прав людини у секторі безпеки. Зокрема, аналітичні центри та антикорупційні організації здійснювали незалежний аналіз оборонних закупівель, процедур мобілізації та використання бюджетних коштів, публічно

привертаючи увагу до системних проблем. Правозахисні організації, своєю чергою, документували порушення прав військовослужбовців і цивільного населення, пов'язані з діяльністю силових структур, а також здійснювали адвокацію змін до підзаконного регулювання. Практика показала, що саме громадський контроль у воєнний період компенсує обмеженість формальних державних механізмів, однак водночас залишається вразливим до звинувачень у «підриві обороноздатності», що створює ризики для його сталості.

Судовий контроль у період воєнного стану набув особливого значення як інструмент індивідуального захисту прав. У 2022–2025 роках українські суди розглядали низку резонансних справ, пов'язаних із незаконною мобілізацією, перевищенням повноважень військовими посадовими особами, а також порушенням процесуальних гарантій щодо військовослужбовців. Практика свідчить, що суди, попри складні умови, зберегли здатність здійснювати правовий контроль над діями військових адміністрацій та органів ТЦК, визнаючи незаконними окремі рішення та зобов'язуючи органи влади відновлювати порушені права. Водночас доступ до правосуддя у воєнний період є обмеженим, а судовий контроль носить фрагментарний характер і не завжди має системний вплив на управлінські практики у секторі безпеки.

Практичний аналіз свідчить, що демократичний цивільний контроль в умовах війни в Україні не зник, але трансформувався. Його ключова особливість полягає у зсуві від превентивних і процедурних механізмів до постфактум-контролю та кризового реагування. Парламент, громадянське суспільство та суди зберігають здатність впливати на сферу безпеки, проте їхні можливості обмежені пріоритетом воєнної доцільності. Це створює ризик тимчасової нормалізації знижених стандартів підзвітності. Водночас український досвід демонструє, що навіть в умовах повномасштабної війни демократичний цивільний контроль може функціонувати як запобіжник системних зловживань, за умови його інституційної адаптації, чіткого

розмежування сфер оперативної автономії та політичної відповідальності, а також активної участі громадянського суспільства.

Порівняльний аналіз засвідчив, що у мирний час цивільний контроль в Україні був більш процедурним і орієнтованим на формальні механізми, тоді як у період воєнного стану він набув вибіркового та ситуаційного характеру. Автор доходить висновку, що війна не скасувала цивільний контроль, але трансформувала його форми, зсунувши акцент з публічності на відповідальність і результативність.

Практично це означає, що контроль у воєнний період зосереджується на бюджеті, мобілізаційних рішеннях і дотриманні прав людини, тоді як стратегічні та оперативні аспекти залишаються поза публічним наглядом. Автор вважає таку модель виправданою, але тимчасовою, що потребує перегляду після завершення активної фази війни.

3.2. Інституційні та нормативні виклики ефективності цивільного контролю в Україні

Ефективність демократичного цивільного контролю в Україні безпосередньо залежить від того, наскільки узгоджено функціонують державні інституції, чи здатні вони забезпечувати баланс між оборонними потребами та демократичними гарантіями, а також від того, наскільки нормативна база відповідає сучасним безпековим викликам. Попри суттєві кроки у напрямі реформування сектору безпеки, українська модель контролю досі демонструє низку внутрішніх інституційних обмежень, що ускладнюють реалізацію принципів прозорості, підзвітності та підконтрольності силових структур. Частина цих викликів має системний характер і повторює проблеми інших держав перехідного типу, тоді як інші пов'язані зі специфікою триваючої збройної агресії РФ та періодичними змінами правового режиму держави [3].

Одним із ключових інституційних викликів є фрагментарність і дублювання повноважень між органами контролю. Наприклад,

парламентський Комітет з питань нацбезпеки, оборони та розвідки має повноваження щодо нагляду за силовими структурами, однак певні контрольні інструменти перетинаються з компетенцією Рахункової палати чи урядових інспекцій, що створює так звані «сірі зони» відповідальності. У гіпотетичній кризовій ситуації, коли Збройні Сили чи інший суб'єкт сектору безпеки проводить термінові закупівлі під час ескалації бойових дій, невизначеність щодо того, який орган і в якій формі має здійснювати нагляд, може призвести до затримки фінансування або навпаки — до ухвалення рішень без належного контролю [31]. Подібна асиметрія відповідальності була характерною і для низки держав Центрально-Східної Європи на етапі адаптації до стандартів НАТО, що свідчить про структурну природу проблеми [21].

Другим важливим викликом є обмеженість парламентського доступу до інформації, особливо у питаннях розвідки та спеціальних операцій. Хоча закон передбачає обов'язок відповідних органів надавати комітетам необхідні дані, фактичний доступ часто регулюється внутрішніми інструкціями відомств. Уявімо ситуацію, у якій розвідувальний орган проводить контррозвідувальну операцію, що має політичні наслідки. Навіть за наявності законних підстав комітет може отримати лише узагальнену інформацію, що унеможливлює повноцінний парламентський аналіз пропорційності дій [7]. Такі обмеження суперечать європейській практиці, де комітети мають спеціальні дозволи на роботу з секретними матеріалами — прикладом може бути Спеціальна комісія з розвідки Бундестагу чи Intelligence and Security Committee у Великій Британії [25].

Третій інституційний виклик стосується системності громадського контролю, який в Україні залишається нерівномірним. Існують потужні аналітичні центри, здатні здійснювати глибокий аудит оборонної політики, але їхня спроможність працювати зі складною класифікованою інформацією обмежена законом. Крім того, у період воєнного стану доступ громадських інституцій до військової інфраструктури чи оборонних закупівель звужується

об'єктивно — але це створює ризик інформаційної асиметрії, коли суспільне уявлення про діяльність сектору безпеки ґрунтується на неповних даних. У гіпотетичному експериментальному сценарії, коли громадська організація намагається відстежити ефективність використання коштів на відновлення техніки, навіть при бездоганному юридичному запиті вона отримує надмірно узагальнені цифри, що унеможлиблює експертну оцінку [36].

Четвертий виклик пов'язаний з нормативною невизначеністю функцій між органами виконавчої влади у сфері оборонного планування. Закон «Про національну безпеку України» визначає базову структуру сектору, але досі існують суперечності у правових статусах окремих підрозділів, що знижує ефективність управління. Прикладом є ситуації, коли Міністерство оборони та Генеральний штаб володіють різними процедурними підходами до формування оборонних програм, що може призводити до паралельних процесів та втрати координації [3]. У деяких державах НАТО подібні колізії вирішувалися шляхом чіткого законодавчого розмежування стратегічних і оперативних функцій, наприклад, у моделі Данії чи Нідерландів, де цивільне міністерство формує політику, а військове командування виконує її без дублювання [21].

Окрему групу формують виклики перехідного типу, пов'язані з реформуванням спецслужб. Наприклад, тривалі дискусії щодо моделі контролю над СБУ демонструють конфлікт між оборонними потребами та демократичними стандартами. Гіпотетична ситуація: СБУ проводить операцію щодо протидії диверсії, затримує групу осіб, але не інформує парламентський комітет протягом розумного строку, мотивуючи це оперативною необхідністю. Наявний закон дозволяє таку поведінку, але практика ЄС вимагає чітко визначених процедур інформування, аби уникати можливих політичних зловживань [30].

Важливим нормативним викликом є режим воєнного стану, який за своєю природою обмежує окремі інструменти контролю, але не повинен нівелювати

його основу. Проблема полягає у тому, що в період активних бойових дій формується тимчасова система «кризового управління», яка схильна виробляти власні регулятивні звички. Якщо ці тимчасові норми не повертаються до довоєнної моделі після завершення ескалації, виникає ризик формування «поствоєнної інституційної інерції», коли певні обмеження залишаються в силі навіть без об'єктивної потреби. Історичні приклади таких ситуацій спостерігалися у США після 9/11 та частково у Франції після заходів у рамках боротьби з тероризмом, коли тимчасові режими контролю над спецслужбами були фактично розширені постійно [19].

Значним практичним викликом залишається інституційна спроможність органів контролю. Навіть за наявності належних повноважень, які передбачені законом, без відповідної експертизи, штатної чисельності, доступу до спеціалізованої інформації та процедур оцінки ризиків, контроль перетворюється на формальність. Для прикладу, уявімо парламентський комітет, який має оцінити оборонні закупівлі на основі складної технічної документації. Якщо у штаті немає військово-технічних аналітиків, комітет залежить від інформації, наданої самим Міністерством оборони, що створює інституційний конфлікт інтересів [16].

Підсумовуючи, інституційні та нормативні виклики цивільного контролю в Україні є комплексними й багатовимірними: від колізій між органами влади до обмежень доступу до інформації, від кризових процедур воєнного стану до невизначеності у статусі спецслужб. Їх подолання потребує перегляду законодавства, створення стабільних механізмів парламентського й громадського контролю, а також зміцнення інституційної спроможності суб'єктів нагляду відповідно до міжнародних стандартів [13].

Дослідження виявило низку системних викликів: надмірну концентрацію повноважень у виконавчій владі, обмежені ресурси парламентського контролю, фрагментарність судового нагляду та недостатню інституційну

інтеграцію громадського контролю. Автор підкреслює, що ці проблеми загострилися саме у воєнний період.

Практичний висновок полягає в тому, що ефективність цивільного контролю стримується не браком норм, а слабкістю інституційної спроможності. Без реформ процедур, кадрового забезпечення та політичної відповідальності навіть найкращі правові моделі залишатимуться формальними.

3.3. Перспективи вдосконалення системи демократичного цивільного контролю

Питання вдосконалення демократичного цивільного контролю в Україні набуває особливого змісту в умовах затяжної збройної агресії, постійних інституційних змін у секторі безпеки та поступової інтеграції держави до євроатлантичного простору. Досвід останніх років засвідчив, що формальні правові конструкції самі собою не гарантують ефективного контролю, якщо не підкріплені інституційною спроможністю, належною політичною культурою, відкритістю оборонних структур і реальними можливостями суспільного нагляду [3]. Саме тому перспективи вдосконалення системи мають розглядатися комплексно: на рівні права, інституцій, процедур і взаємодії з громадянським суспільством.

Одним із ключових напрямів є поглиблення парламентського контролю з одночасним його професіоналізаційним наповненням. Йдеться не лише про розширення мандату комітетів та створення спеціалізованих підкомітетів з питань розвідки (за прикладом США чи Великої Британії [19]), але й про методичну роботу зі збору та верифікації інформації, систематичний аналіз оборонного планування і бюджету. У ряді випадків доцільним є впровадження моделі незалежних парламентських аналітичних підрозділів, які працювали би за аналогією до Congressional Research Service у США — але адаптовано до

українських реалій. Це дозволило б розвантажити політичний рівень та забезпечити структурний, неполітизований підхід до контролю.

Другим напрямом є посилення прозорості оборонного сектору. Навіть у період воєнного стану, коли доступ до значної частини інформації неминуче обмежений, можливе створення контрольованих форматів публічного інформування: періодичні звіти для громадян, окремі форми закритого брифінгу для авторитетних громадських організацій, стандартизовані форми опису видатків, які не розкривають чутливих даних. Практика низки держав НАТО показує, що навіть у часи активних бойових дій можна підтримувати баланс між безпековими обмеженнями та мінімально необхідною прозорістю (показовими є моделі Естонії, Данії та Канади [21]).

Окрема перспектива пов'язана з реформою сектору розвідки та контррозвідки. Україна має передумови для впровадження модернізованої системи цивільного нагляду за спецслужбами, яка включатиме парламентську наглядову групу з доступом до секретної інформації, незалежного інспектора (Inspector General) та механізм спеціальних скарг громадян, що відповідає підходам, рекомендованим DCAF та Венеційською комісією [30]. У цьому напрямі важливим є створення не лише юридичної, але й організаційної інфраструктури: процедура захищеної передачі документів, системи внутрішньої етики, обов'язкове фіксування певних оперативних рішень у закритому реєстрі тощо.

Третім перспективним напрямом є інтеграція цифрових інструментів контролю. Вже зараз потенціал відкритих даних, автоматизованого аудиту та алгоритмічного аналізу закупівель може суттєво підсилити ефективність класичних контрольних інституцій. Це може включати, наприклад, систему автоматичної верифікації оборонних контрактів, яка фіксує аномалії й сигналізує про потребу аудиторської перевірки. Такі практики вже впроваджуються у деяких державах ЄС у сфері оборонних закупівель і здатні адаптуватися до умов України [15].

Важливою складовою є також розвиток громадського контролю, але в інституційно захищеній формі. Йдеться про створення консультативних рад при основних органах сектору безпеки, які могли б залучати експертів, аналітичні центри, представників ветеранських та правозахисних організацій. За умови надання таким радам реальних повноважень — наприклад, права ініціювати внутрішній аудит чи брати участь у розробці стратегічних документів — вони можуть виконувати роль «соціального стабілізатора» та запобіжника від зловживань. Приклади подібних механізмів існують у Норвегії, Нідерландах і Німеччині [25].

Не менш важливим напрямом є інституційна підготовка кадрів. Для сталого розвитку системи цивільного контролю необхідно, щоб цивільні посадовці, військові адміністратори, аудитори та парламентарі володіли спеціалізованою компетенцією у сфері оборонного менеджменту, планування, аналізу ризиків. Введення спеціальних освітніх програм (як у випадку Defence Governance Programme у Фінляндії) могло б стати фундаментом професіоналізації цивільного сектора безпеки.

Останній перспективний вектор — гармонізація українського законодавства зі стандартами НАТО та ЄС. Вона повинна включати адаптацію стандартів прозорості бюджетування, керівних документів щодо розмежування військових та політичних функцій, а також процедур контролю за розвідувальною діяльністю. Така гармонізація не лише забезпечує відповідність міжнародним вимогам, але й стане каталізатором внутрішніх інституційних змін [21; 30].

У цілому перспективи вдосконалення системи цивільного контролю полягають у переході від формально задекларованих механізмів до практик, що працюють у реальних умовах — навіть у період воєнного стану. Комплексне поєднання парламентського, урядового, судового, фінансового та громадського контролю, підкріплене технологічними рішеннями та

професійним кадровим потенціалом, є ключем до створення зрілої та стійкої моделі демократичного нагляду над сектором безпеки в Україні.

Подальший розвиток системи демократичного цивільного контролю в Україні потребує переходу від переважно декларативної та процедурної моделі до реально діючої, інституційно спроможної та орієнтованої на практичні результати. Досвід воєнного стану продемонстрував, що навіть за умов екзистенційної загрози держава не може відмовлятися від механізмів цивільного контролю, однак має адаптувати їх до умов війни без втрати демократичної сутності. Саме тому перспективи вдосконалення слід розглядати одночасно у законодавчій, інституційній та суспільній площинах.

У законодавчому вимірі доцільним є подальше уточнення та конкретизація повноважень суб'єктів цивільного контролю. Насамперед ідеться про необхідність ухвалення окремого закону або внесення системних змін до чинного законодавства, які б чітко регламентували парламентський контроль над сектором безпеки в умовах воєнного стану. Такий акт мав би встановити спеціальні, але не символічні процедури контролю: обов'язкові закриті звіти керівників силових органів перед профільними комітетами Верховної Ради, визначені строки та межі доступу народних депутатів до інформації з обмеженим доступом, а також юридичні гарантії відповідальності посадових осіб за надання недостовірних або неповних даних. Окремого врегулювання потребує і сфера розвідки, де контроль досі залишається фрагментарним і надмірно залежним від політичної волі.

Інституційні реформи мають бути спрямовані на посилення реальної спроможності органів контролю. Практика засвідчила, що наявність формальних повноважень не гарантує їх ефективного використання без належного експертного, аналітичного та кадрового забезпечення. У цьому контексті доцільним є створення постійних аналітичних підрозділів при парламентських комітетах з питань національної безпеки та оборони, які б здійснювали фаховий аналіз оборонних програм, закупівель, кадрових рішень

і стратегічних документів. Аналогічні структури успішно функціонують у низці західних демократій і дозволяють зменшити асиметрію інформації між військовими та цивільними суб'єктами контролю. Крім того, потребує інституційного посилення й урядовий контроль, зокрема через розвиток внутрішнього аудиту в силових міністерствах та підвищення ролі цивільних заступників міністрів.

Окрему увагу слід приділити механізмам громадського контролю, які в Україні під час війни продемонстрували значний потенціал, але залишаються недостатньо інтегрованими у формальні процеси ухвалення рішень. Перспективним є запровадження консультативно-наглядових рад при ключових органах сектору безпеки з участю представників громадських організацій, аналітичних центрів та ветеранського середовища. Такі органи не повинні дублювати державні структури або втручатися в оперативне управління, однак можуть виконувати функцію незалежної оцінки політик, ризиків корупції та дотримання прав людини. Важливим є також розширення доступу громадськості до узагальненої інформації про оборонні витрати та стратегічні пріоритети — навіть у скороченому або відкладеному форматі, що не шкодить безпеці.

Судовий вимір удосконалення цивільного контролю полягає у збереженні та зміцненні реального доступу до правосуддя щодо дій військових та інших силових органів. Перспективним є запровадження спеціалізованих судових процедур або палат для розгляду справ, пов'язаних із діяльністю сектору безпеки у воєнний час, із належним балансом між державною таємницею та правом на ефективний засіб юридичного захисту. Це дозволило б уникнути як безконтрольності, так і надмірної криміналізації дій військовослужбовців.

Узагальнюючи, ефективність демократичного цивільного контролю в Україні безпосередньо залежить від подолання інституційної формальності та переходу до змістовної моделі нагляду. Ключовими чинниками такого переходу є чітке законодавче регулювання контролю в умовах війни,

професіоналізація парламентського та урядового нагляду, інституціоналізація участі громадянського суспільства та збереження дієвого судового контролю. Запропоновані зміни не лише посилюють демократичний характер управління сектором безпеки, а й підвищують його ефективність і легітимність у довгостроковій перспективі — як у період воєнного стану, так і в післявоєнний час.

У роботі запропоновано конкретні напрями вдосконалення: посилення парламентського контролю за розвідкою, інституціоналізацію участі громадських організацій, удосконалення фінансового аудиту оборонного сектору та адаптацію стандартів НАТО до умов поствоєнного відновлення. Автор наполягає на тому, що реформа має бути не кількісною, а якісною.

Підсумково зроблено висновок, що демократичний цивільний контроль в Україні є не слабкою ланкою, а потенційною перевагою держави. За умови цілеспрямованого розвитку він може стати інструментом не лише демократизації, а й підвищення воєнної та інституційної стійкості держави.

ВИСНОВКИ

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони — це не просто стандарт або набір формальних процедур. Це інтелектуальний і політичний «нерв» держави, який визначає, наскільки влада здатна поєднати силу з відповідальністю, а безпеку — зі свободою. Проведене дослідження продемонструвало, що ефективність цієї системи залежить не від чисельності норм чи формальних повноважень, а від того, наскільки вони взаємно узгоджені, інституційно впорядковані та підкріплені практичною здатністю держави й суспільства здійснювати постійний, змістовний і професійний контроль.

Українська модель цивільного контролю продовжує рухатися в напрямі демократичних стандартів, проте вона все ще перебуває на етапі структурного становлення. Дослідження показало, що ключові виклики виникають на двох рівнях: інституційному та нормативному. Перший пов'язаний із нерівномірною спроможністю органів влади реалізувати свої контрольні

повноваження, надмірною «персоніфікованістю» управлінських рішень та слабким горизонтальним узгодженням між парламентом, урядом, силовими структурами й громадянським суспільством. Другий рівень — нормативний — виявляється у прогалинах законодавчого регулювання розвідувальної діяльності, застосування сили, відкритості оборонного планування, а також у колізіях між законами, ухваленими в різні періоди державного розвитку.

Водночас аналіз довів, що Україна має значний потенціал трансформації цієї системи, якщо спиратиметься на три ключові принципи: інституційне вирівнювання, нормативну цілісність і реальну участь суспільства. Саме ці елементи формують ядро сучасних євроатлантичних підходів до контролю та гарантують, що сектор безпеки залишається інструментом держави, а не окремих сил чи посадових груп. Особливо яскраво це простежується у порівнянні мирного часу та періоду воєнного стану: навіть під тиском екзистенційних загроз демократичні системи не відмовляються від контролю, а лише адаптують його інструменти. Українська практика підтверджує, що гнучкість і стійкість цивільного контролю є такими ж важливими, як боєздатність армії чи якість стратегічних рішень.

У магістерській роботі здійснено комплексний аналіз демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони як ключового інституту сучасної правової та демократичної держави. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що цивільний контроль в Україні має сформовані конституційні та законодавчі засади, проте їх ефективність значною мірою залежить від практики реалізації, інституційної спроможності органів влади та реальної залученості громадянського суспільства. Особливої ваги ці питання набули в умовах повномасштабної війни, коли необхідність забезпечення обороноздатності держави постійно стикається з вимогами підзвітності, законності та дотримання прав людини.

У роботі показано, що конституційна модель цивільного контролю в Україні загалом відповідає демократичним стандартам: закріплено

верховенство цивільної влади, визначено контрольні повноваження Верховної Ради України, Президента та Кабінету Міністрів України, гарантовано судовий нагляд і базові механізми захисту прав і свобод. Водночас автор доходить висновку, що конституційні норми мають переважно рамковий характер і не завжди забезпечують достатню чіткість процедур контролю, особливо щодо діяльності Збройних Сил та розвідувальних органів у період воєнного стану. У роботі обґрунтовано доцільність посилення конституційних гарантій парламентського контролю, зокрема шляхом чіткішого визначення мінімальних стандартів підзвітності сектору безпеки навіть в умовах війни.

Аналіз законодавчого регулювання засвідчив, що після 2018 року Україна суттєво просунулась у напрямі імплементації стандартів НАТО щодо цивільного контролю. У роботі запропоновано розмежовувати норми, які реально працюють на практиці (цивільне керівництво Міністерством оборони, бюджетний контроль, окремі механізми парламентського нагляду), та ті, що залишаються переважно формальними. Автор наголошує, що низка стандартів НАТО — насамперед у сфері контролю над розвідкою, прозорості оборонних закупівель та інституційної участі громадськості — імплементовані неповною мірою або не забезпечені ефективними механізмами реалізації. У роботі запропоновано орієнтуватися не лише на формальне приведення законодавства у відповідність до стандартів Альянсу, а й на створення процедур, які реально працюють в умовах війни та підвищеної секретності.

Практичний аналіз періоду 2022–2025 років дозволив зробити висновок, що демократичний цивільний контроль в Україні не був повністю згорнутий навіть за умов воєнного стану. У роботі показано, що парламентський контроль продовжував здійснюватися через комітети, тимчасові слідчі комісії та бюджетні процедури; громадські організації відігравали важливу роль у моніторингу корупційних ризиків, закупівель і дотримання прав військовослужбовців; суди, попри обмеження, зберігали функцію нагляду за законністю дій військових і правоохоронних органів. Водночас автор

наполягає, що ці механізми працюють нерівномірно та значною мірою залежать від політичної волі, інституційної зрілості та зовнішнього тиску з боку суспільства й міжнародних партнерів.

У роботі запропоновано низку практичних напрямів удосконалення системи цивільного контролю. Зокрема, обґрунтовано необхідність: посилення ролі Верховної Ради у контролі за сектором безпеки через розширення аналітичних і експертних спроможностей парламентських комітетів; законодавчого врегулювання парламентського та громадського нагляду за розвідувальними органами; створення стабільних і захищених механізмів доступу громадських організацій до інформації у сфері оборони без шкоди для національної безпеки; інституціоналізації післявоєнного аудиту рішень і дій військово-політичного керівництва. Автор настає на тому, що саме поєднання контролю «під час» та відповідальності «після» є найбільш реалістичною моделлю для України в умовах тривалої війни.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що демократичний цивільний контроль в Україні перебуває у стані напруженого балансу між воєнною необхідністю та демократичними принципами. У роботі доведено, що цей баланс можливий і досяжний, якщо контроль розуміється не як перешкода ефективності Збройних Сил, а як умова їхньої легітимності, довіри суспільства та стійкості держави в довгостроковій перспективі. Запропоновані в роботі підходи й практичні рекомендації можуть бути використані як у подальших наукових дослідженнях, так і у процесі вдосконалення державної політики у сфері національної безпеки та оборони України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ОДИН АВТОР

1. Huntington S. P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil–Military Relations. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1957. 534 p.
2. Janowitz M. The Professional Soldier: A Social and Political Portrait. New York : Free Press, 1960. 464 p.
3. Feaver P. D. Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil–Military Relations. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2003. 392 p.
4. Gill P., Phythian M. Intelligence in an Insecure World. 2nd ed. Cambridge : Polity, 2012. 304 p.

ДВА АВТОРИ

1. Born H., Leigh I. Making Intelligence Accountable: Legal Standards and Best Practice. Geneva : DCAF, 2005. 192 p.

ТРИ АВТОРИ

1. Born H., Leigh I., Wills A. (eds.). International Intelligence Cooperation and Accountability. London : Routledge, 2011. 352 p.

ЧОТИРИ І БІЛЬШЕ АВТОРІВ

1. Bruneau T. C., Matei F. (eds.). The Routledge Handbook of Civil–Military Relations. 2nd ed. London : Routledge, 2017. 564 p.
2. Bruneau T. C., Tollefson S. (eds.). Who Guards the Guardians and How: Democratic Civil–Military Relations. Austin : University of Texas Press, 2006. 344 p.
3. Diamond L., Plattner M. F. (eds.). Civil–Military Relations and Democracy. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1996. 320 p.
4. Pion-Berlin D. (ed.). Civil–Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2001. 352 p.
5. Hänggi H., Winkler T. (eds.). Challenges of Security Sector Governance. Geneva : DCAF, 2003. 418 p.

ЗАКОНОДАВЧІ ТА НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 09.11.2025).
2. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 № 975-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15> (дата звернення: 09.11.2025).
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 09.11.2025).
4. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 09.11.2025).
5. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр> (дата звернення: 09.11.2025).
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 09.11.2025).

7. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20> (дата звернення: 09.11.2025).
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 09.11.2025).
9. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 09.11.2025).
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 09.11.2025).
11. Рахункова палата України : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 09.11.2025).
12. Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 09.11.2025).

МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНІ АКТИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ДОКУМЕНТИ

1. Кодекс поведінки щодо політико-військових аспектів безпеки (ОБСЄ), 1994. URL: <https://www.osce.org> (дата звернення: 09.11.2025).
2. Рекомендації ОБСЄ. Посібник з демократичного поліцейського управління. Варшава : БДПІЛ ОБСЄ, 2008. URL: <https://www.osce.org> (дата звернення: 09.11.2025).
3. OSCE/ODIHR; DCAF. Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly. Warsaw/Geneva, 2019. URL: <https://www.osce.org> (дата звернення: 09.11.2025).
4. Venice Commission. Opinion on the Draft Law on the Security Service of Ukraine. Strasbourg : Council of Europe, 2020–2021. URL: <https://www.venice.coe.int> (дата звернення: 09.11.2025).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: <https://www.ohchr.org> (дата звернення: 09.11.2025).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: <https://www.echr.coe.int> (дата звернення: 09.11.2025).

7. Основні принципи ООН щодо застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, 1990. URL: <https://www.ohchr.org> (дата звернення: 09.11.2025).

ЗВІТИ, АНАЛІТИЧНІ ДОПОВІДІ, ПОСІБНИКИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1. OECD DAC. Handbook on Security System Reform: Supporting Security and Justice. Paris : OECD, 2007. URL: <https://www.oecd.org> (дата звернення: 09.11.2025).

2. DCAF; IPU. Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices. Geneva : DCAF / IPU, 2010. URL: <https://www.dcaf.ch> (дата звернення: 09.11.2025).

3. NATO. Building Integrity in Defence and Related Security Sectors: Compendium of Best Practices. Brussels : NATO, 2010. URL: <https://www.nato.int> (дата звернення: 09.11.2025).

4. Центр Разумкова. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони України: виклики та перспективи. Київ : Разумков центр, 2018–2022. URL: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 09.11.2025).